

הגמוניה קרבית גברית והשלכותיה המגדריות בהכשרת קצונה למוטה*

שרית עמרם נק¹, ד"ר אורנה ששון לוי^{2**}

מאמר זה בוחן את העקרונות שבבסיס תהליך שילובם של נשים וגברים בהקשר של הכשרה צבאית לקצונה. בחינה זו נעשתה בזמן של שינוי: מעבר מהכשרה נפרדת לנשים ולגברים להכשרה אחודה מגדרית, המכוונת על-פי ייעודם של הקצין או הקצינה. המחקר ניתח את ההשפעות המבניות, החברתיות-תרבותיות והתפקודיות של כניסת גברים לבה"ד¹² וכניסת נשים לבה"ד¹. ניתוח המקרה של איחוד הכשרות הקצונה בשלבי הראשונים מספק חומר רב ועקרונות ללמידה אודות התהליכים המתרחשים בעת מעבר למסגרות צבאיות מעורבות בפרט, ואודות שילוב נשים באתרים גבריים מסורתיים בכלל.

הטענה העיקרית שתוצג ותפורט במאמר היא שבקורסים מתקיימים בו-זמנית שני תהליכים: **דה-מגדור ורה-מגדור**. המושג "דה מגדור" מתאר תהליכים המנטרלים את החלוקה המגדרית ההיררכית ואת החשיבה הסטריאוטיפית מגדרית. המושג "**דה-מגדור**" מתאר תהליכים המייצרים מחדש את החלוקה והחשיבה הסטריאוטיפית מגדרית, אם כי לא באותו אופן בדיוק ובהקשר שונה. תהליכים אלו מתרחשים זה לצד זה ומעצבים זה את זה בו-זמנית. המנגנון העיקרי אשר הניע וחיידש את תהליכי המגדור הינו השימוש ב**מודל הקרבי-גברי** כמודל בלעדי ואקסלוסיבי לבניית זהות קצינותית. הדבר נכון גם בהכשרות שהיו אמורות להעמיד מודלים נוספים, התואמים יותר את הסביבות התפקודיות של המטה העוצבתי ושל המטה העורפי.

עקרונות אלו, בשילוב המלצות מעשיות, הוצגו לסגל הככיר בשני הבה"דים טרם פרסום הדוח, ועל פיהם ועל פי הניסיון הנצבר בקורסים נעשו שינויים והתאמות במשך הזמן. מאמר זה מתמקד ברובד העקרוני ובמסקנות כלליות הנוגעות לתופעת השילוב המגדרי בצה"ל.

מבוא

לשבירת הזיהוי בין נשים לבין התחום הפרטי וליצירת תפיסות חדשות ושוויוניות יותר של זהויות גבריות ונשיות. אולם הצבא הנו ארגון גברי ומגדרי מובהק, המכונן הכדלים קוטביים בין המינים. כלומר, זהו ארגון שהמין הוא אחד העקרונות המארגנים הראשוניים שלו. נכון לומר שמשנתה המין הוא מאפיין ארגוני בולט בכל הארגונים והמוסדות החברתיים, אולם על פי רוב האידיאולוגיה של שוויון חברתי, ממלכתיות או אוניברסליזם מסתירה את המיגדור באירגון, כך שעיקרון ארגוני זה נותר סמוי מהעין. בצבא לעומת זאת, המין הוא עיקרון ארגוני גלוי, פומבי, מוצהר ורשמי (Israeli, 1997:135), אם כי חשוב לזכור שעיקרון זה איננו פועל בוואקום, אלא בצד עקרונות נוספים כגון מוצא אתני, לאומיות וכדומה. עקרון המגדרי בא לידי ביטוי בצבא בחלוקת עבודה בין גברים, שהם עיקר הכוח הלוחם, לבין הנשים המועסקות בתפקידי עזר למיניהם; ביחסי כח המקשרים בין גבריות לסמכותיות (למשל, מספר הגברים בראש ההיררכייה הצבאית גדול מזה של הנשים); ובתרבות גברית, אגרסיבית שהיא לעתים שוביניסטית ומשפילה

גיוס החובה של נשים בישראל מאפשר לנשים לקחת חלק בתחום הביטחוני שהנו התחום הציבורי המרכזי בישראל. היה אפשר לצפות שהכנסת נשים לפרקטיקה הגברית של השירות הצבאי תתרום

1 רס"ן **שרית עמרם נק** הנה ראש מדור מחקר בענף מוקד ידע מגדר בגוף יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים.

2 ד"ר **אורנה ששון לוי** הנה מרצה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ובתוכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר אילן.

* מאמר זה מבוסס על דוח מחקר שפורסם תחת השם "נשים וגברים בהכשרות הקצונה - השלכות מגדריות של קס"ץ אחוד", ומהווה סיכום של עיקרי הטענות והממצאים.

** הכותבות מבקשות להודות למפקדי בה"ד 1 ובה"ד 12 ולסגלי ההכשרות, אשר אפשרו את המחקר ותרמו לו רבות. כמו כן, יש לציין את עזרתם של רס"ן **אילן סופר** וסרן **מידב דדוק**, הפסיכולוגים הצבאיים של בה"ד 1 ובה"ד 12, דאז.

באורכם, תוכני היסוד שלהם דומים ובשניהם מכשירים לרמת רובאות 03.

דגם ההכשרה החדש יוצר אחידות בקורסי הקצונה ומכנה משותף רחב לכלל הקצינים והקצינות בצה"ל. יתר על כן, ההכשרה המשותפת מונעת מצבים פרדוקסיים שהיו נפוצים בעבר, כשקצינת מטה שירתה בגדוד בלא שהייתה לה הכנה מתאימה (למשל, בלי הכנה של אופי הפעילות הגדודית ועם רמת רובאות 00) או כשקצין מטה בסביבה עורפית הוכשר על-פי מודל החי"ר בבה"ד 1 בלא שתהיה לו הכשרת מטה מיוחדת.

לביטול ההבחנה המגדרית בהכשרות הקצונה עשויות להיות השלכות משמעותיות ביותר על מעמדן של הנשים בצבא: השילוב המגדרי יאפשר לנשים רבות יותר להתקדם לתפקידים שהיו חסומים בפניהן בעבר בשל דרישות סף צבאיות (רמת רובאות וכדומה), ועצם השיבוך בדרג הגדוד עשוי לפתוח בפניהן מסלול קידום שדה, שהוא טוב יותר. זהו שינוי יסודי הנוגע למעמדן של נשים רבות בצבא, ועשויה להיות לו משמעות רבה אף מזו של קידום נשים לדרגות גבוהות ופתיחת תפקידי לחימה - שינויים שתרומתם לקידום הנשים מעטה וכוח סמלי בעיקר. יתר על כן: השילוב המגדרי עשוי ללמד על שינוי בהיגיון הצבאי, שהפעיל עד כה לוגיקה שונה לנשים ולגברים ושמאמץ מעתה עקרונות מקצועיים ועניינים בארגון ההכשרות במקום עקרונות מגדריים בלתי רלוונטיים. כלומר, השינוי יכול ללמד על מעבר מתפיסה של הבדלים בין המינים לתפיסה של דמיון בין המינים, המאפשרת ומצדיקה את השילוב המגדרי בהכשרות.

מאמר זה בודק אם השינוי המבני אכן מקדם שוויון בין המינים או שהוא משכפל יחסי אי-שוויון בהקשר החדש של הכשרות הקצונה האחדות. במילים אחרות, המחקר בחן אם ובאילו אופנים יצר השינוי המבני בהכשרות הקצונה גורמים המנטרלים, משמרים או יוצרים מחדש הבדלים והבחנות הייררכיות בין גברים ונשים.

הטענה העיקרית שתוצג במאמר היא שבקורסים מתקיימים שני תהליכים בו זמנית: **דה-מגדור ודה-מגדור**. הדה-מגדור מתייחס לתהליכים המנטרלים את החלוקה המגדרית ההיררכית ואת החשיבה הסטריאוטיפית-מגדרית. הרה-מגדור מתייחס לתהליכים המשמרים ויוצרים מחדש אבחנות מגדריות לא ענייניות שמציבות את הנשים בסטטוס נמוך יותר מזה של הגברים, אם כי זה נעשה בהקשר שונה. עוד נטען כי המנגנון העיקרי אשר הניע ויצר מחדש את תהליכי המגדור הנו המשך הדומיננטיות של המודל הקרבי-גברי כמודל בלבדי לדמות הקצין. הדבר נכון גם בהכשרות שהיו אמורות להעמיד מודלים נוספים, התואמים את סביבת התפקוד של המטה העוצבתי והמטה העורפי. תהליכים אלו מתרחשים זה לצד זה ומעצבים זה את זה.

המאמר מתמקד ברבדים עקרוניים ובמסקנות כלליות אשר מהם ניתן לגזור משמעויות רחבות יותר בנוגע לשילוב גברים ונשים

נשים. השילוב של שלושת המבנים החברתיים ממסדים את המשטר המגדרי של הצבא (Robbins and Ben Eliezer, 2000; Goldman and Wiegand 1984; Yuval-Davis 1985; Stihem 1989; Snyder 1999; Izraeli 1997).

בצה"ל משמר המבנה הארגוני המגדרי הבחנה דיכוטומית בין תפקידי גברים ותפקידי נשים בצבא, ויוצר בכך הבדלים ניכרים בין שירות הבנים לשירות הבנות: אחוזי הגיוס, מדיניות הפטור, אורך השירות, אופי הטירונות, חלוקת התפקידים, אופן ביצוע התפקידים ושירות המילואים מובחנים על-פי מין ויוצרים שוני בין גברים ונשים באפשרויות המקצועיות ובחויית השירות.

בהתאם לכך הייתה גם הכשרת הקצונה מופרדת על-פי מין, מאז הקמתו של צה"ל. נשים וגברים הוכשרו לקצונה בבסיסים נפרדים (בה"ד 1 ובה"ד 12). בקורסים בעלי אופי שונה ולייעוד מקצועי שונה. ההפרדה המגדרית הנוקשה השפיעה כמוכח על ההצבה המקצועית של קצינים וקצינות וחסמה בפני נשים שיבוך בקו קדמי, דבר שעיכב מאוד את קידומן בהמשך השירות ולעתים אף מנע זאת כליל. ברמה התרבותית, הפרדה זו בקורסים המכשירים את שדרת הקצונה של צה"ל פיתחה ואף קיבעה תפיסות של הבדלים "טבעיים" והירארכייה בין המינים.

בשני העשורים האחרונים חל שינוי הדרגתי במבנה מגדרי זה בעקבות חזירתו של הלך רוח ליברלי לצה"ל. הלך רוח זה פגש את הצבא בתקופה של צרכים מוגברים בכוח אדם איכותי (בעקבות לקחי מלחמת יום כיפור) שאפשרו הצבת נשים בתפקידים לא מסורתיים (Robbins and Ben Eliezer, 2000). בתהליך שינוי זה שולבו בשנות השמונים נשים בתפקידים חדשים כגון הדרכת שריון, חי"ר והדרכת טירונים. בשנות התשעים שולבו קצינות "פורצות דרך" בתפקידי מטה בדרג הגדוד. בעקבות בג"ץ אלס מילר ב-1995 והתיקון לחוק שירות הביטחון בשנת 2000, הואץ באופן דרמטי תהליך שילוב הנשים בצה"ל. מבין השינויים הרבים בלטו במיוחד פתיחת תפקידי לחימה בפני נשים (נשים שולבו בקורס טיס, בקורס חובלים וכן בתפקידי לחימה מסוימים כגון משמר הגבול, נ"מ, תותחנים וחי"ר קל), ונקיטת צעדים רבים לביטול הבחנות מגדריות בלתי רלוונטיות בתחומים רבים.

אחד מהשינויים הבולטים ביותר היה עיצוב מחדש של הכשרות הקצונה. החל ממאי 2003 אין הכשרות הקצונה בצה"ל מאורגנות עוד על-פי מגדר, כפי שהיה נהוג בעבר, אלא על פי תפקיד וסביבת העבודה העתידית. שינוי זה היה חלק ממהלך רחב יותר של ארגון מחדש של הכשרות הקצונה בצה"ל. אם בעבר היו קורסים נפרדים ושונים לנשים ולגברים הממלאים את אותם תפקידים, הרי שעתה נעשית הכשרתם של קציני מטה וקצינות מטה יחדיו, באופן מעורב, בשני קורסים (קורס אחד לקציני וקצינות מטה לסביבת לחימה, והקורס השני לקציני וקצינות מטה לסביבה עורפית). בשני הקורסים משתתפים נשים וגברים בשיעור דומה. הקורסים שווים

בהכשרות שונות בצה"ל כמו גם לגבי דמות וזהות קציני המטה.

שיטת הנוחקר

המחקר ליווה את המחזור השני של שתי הכשרות מאוחדות לקצונת מטה בשני הבסיסים (אוגוסט - אוקטובר 2003). לבחירה במעקב אחר המחזור השני של הכשרה במודל החדש יש יתרון מתודולוגי, שכן זוהי תקופה של שינוי ומעבר ממקום חד מיני למקום מעורב, מעין תקופת ניסוי (experimental moment), תקופה שבה הקודים התרבותיים של ההתנהגות עדיין לא מעוצבים ולכן התפיסות והדימויים המגדריים צפים ועולים ומשפיעים על עיצוב הקורס. היה זה מחקר שדה אשר התבסס על ליווי צמוד של שני הקורסים באמצעות שילוב של כמה שיטות מחקר איכותניות: תצפיות (במבחני כניסה, בניוטים, בימי שטח, במסע אמצע, בשיעורי ספורט, בשיעורים פרונטליים, בהתנסויות שונות של הצוערים, בוועדות הערכה ובטקס הסיום), ראיונות (מעל 70 ראיונות עם צוערים, צוערות, מפקדים מכל הרמות ועם הסגל מקצועי של הכה"דים) וניתוחי תוכן. כמו כן נאספו ועובדו נתונים כמותיים שנאספו במהלך הקורס (שיעור הפניות למרפאה, הישגים במבחנים, ציונים מסכמים, נתונים סוציומטריים ושיעורי הרחקה מהקורס).

עיקרי הנומצאים

החלק הראשון של פרק הממצאים יתאר את תהליכי הדה-מגדור שהתקיימו בקורסים כפי שבאו לידי ביטוי במדיניות, בשיח הרווח, במבנים וברמות התפקוד של הצוערים והצוערות. בחלק השני והשלישי של פרק הממצאים יתאר תהליך הרה-מגדור ומה שמניע אותו. החלק השני יעמוד על תהליך ההעצמה של המודל הקרבי-גברי-פיזי על חשבון הממד העיוני-אינטלקטואלי-ניהולי של הכשרות הקצונה למטה. החלק השלישי יסביר את הקשר בין בולטות המודל הקרבי-פיזי לבין היווצרותם של תהליכי הדה-מגדור בהכשרות ויתאר את האופן שבו בא לידי ביטוי במבנים ובפרקטיקות של הקורסים.

1. דה-מגדור: ניטרול המגדור בהכשרות הקצונה

כמתואר בתחילת המאמר, המהלך שזכה לכותרת "קק"ן אחוד" החל עידן חדש בצה"ל. בעידן זה מוגדרות הכשרות הקצונה לפי ייעודם של הקציין או הקצינה, ולא לפי מינם הביולוגי. זהו מהלך ליברלי המבוסס על חשיבה רציונלית של מיצוי כוח האדם לפי הצרכים ולא לפי מגדר. מהלך זה הוא בעצם ניטרול המגדור: ביטול הפרקטיקה העושה הבחנה בלתי עניינית בין נשים וגברים, והחלפתה בפרקטיקה המתייחסת לגברים ולנשים לפי קריטריונים ענייניים ושונים (במקרה הזה לפי התפקיד שלו הם מיועדים, ולא לפי מינם).

כמה מאפיינים של ניטרול המגדור וקידום השוויון באו לידי ביטוי גם במדיניות, באווירה ובתוצאות הקורס:

א. **היעדר הבחנה מגדרית פורמלית:** המבנה, הכללים והמדיניות הרשמית בקורסים לא כללו הבחנה מגדרית בלתי עניינית, אלא היו ברובם אחידים לשני המינים. הייתה הבחנה פורמלית במגורים ובסרגל המאמצים, אך לא הייתה הבחנה פורמלית במבחני הכניסה, בחלוקת המשימות, באופן ביצוע התורנויות ובחלוקתן, בסוג המבחנים הנדרשים לסיום הקורס וכדומה.

ב. **שיח בנושא שוויון:** השינוי המבני והיעדר ההבחנה הרשמית בין צוערים לצוערות עוררו בקרב הסגל הבכיר בעיקר שיח בנושא שוויון, שבו נתפס השילוב המגדרי כטבעי ובלתי בעייתי, סיפור הצלחה, הישג ופריצת דרך. בהתאם לכך ניכרה מחויבות רבה של הסגלים להצלחת השילוב, והם השקיעו מאמצים ניכרים וכנים בהנהגת גישה עניינית ושוויונית בקורסים.

ג. **תפקוד וביצועים דומים:** תהליך הדה-מגדור התבטא גם בהיעדר הבדל משמעותי בין תפקוד הצוערים לבין תפקוד הצוערות. נמצאו הבדלים ממוצעים קטנים בציונים הסופיים (שגם אלו מוסברים בפערים מבניים בין הצוערים לצוערות); הבדלים קטנים ולא עקביים בשיעורי הפנייה למרפאה; חוסר הבדל בנתוני סוציומטרייה; שיעור נשירה זהה בבה"ד 1 ושיעור נשירה גבוה יותר בקרב הצוערות לעומת הצוערים בבה"ד 12, המוסבר על רקע הפער בין ציפיות הצוערים מן הקורס לבין ציפיות הצוערות. על כל פנים, ההבדלים בציונים היו גדולים יותר בתוך כל קבוצה מגדרית מאשר בין הקבוצות.

ד. **התרועעות והטרדות מיניות:** מחקרים שונים מראים שוב ושוב כי באקדמיות הצבאיות ובהכשרות השונות בצבא ארה"ב לווה שילוב הנשים בתופעה של הטרדות מיניות והתעללויות על רקע מגדרי (Burke 1996; Schemo 2003). בניגוד לממצאים אלו מצא מחקר זה כי המתח המיני הנו ממושטר היטב באמצעות כללי "השילוב הראוי" ועל כן הוא כבוש ואינו מתבטא בתפקוד השוטף בקורס. יתר על כן, נראה כי ההקפדה על הכללים תרמה רבות גם למניעת הטרדות מיניות, או לפחות הפחיתה אותן משמעותית.

בהיבטים אלה היה הקק"ן האחוד סיפור הצלחה. זהו אחד הביטויים החשובים לרוח החדשה המנשבת בצה"ל בשנים האחרונות בכל הנוגע למיצי הפוטנציאל הגלום בנשים לשוויון הזדמנויות.

יותר מכך, עצם קיומו של הקורס המעורב, ותהליכי הדה-מגדור אשר התרחשו בו משקפים תהליך של **העצמת נשים**. צוערות מסיימות בהצלחה הכשרות שסומנו עד היום ככאלה המתאימות לגברים בלבד. הן עושות זאת בתנאים שווים ותוך כדי עמידה בסטנדרטים דומים לאלה הנדרשים מעמיתיהן הגברים. הן זוכות ליחס שוויוני ומעצים ומגיעות לתפקידיהן החדשים מצוידות במטען זהה לזה

של חבריהן הגברים, לאחר שעמדו במבחנים ובקריטריונים דומים לשלהם.

אולם לצד תהליך מסיבי ומרשים של דה-מגדור, על הביטויים שיש לו באפקטיביות הארגונית ובהעצמת הנשים, זיהה המחקר תהליכים מקבילים של מגדור מחדש - תהליכים שבהם נוצרות הבחנות מגדריות הייררכיות בתוך ההקשר החדש והבלתי ממוגדר. הכוח המניע את תהליכי הדה-מגדור הינו המשך ההגמוניות של דמות הקצין-לוחם-גבר כמוודל הזהות המרכזי של הכשרות ואף העצמתה וחוסר יכולת להעמיד לצידו דמות עשירה וחיונית של "קצין המטה" - בעיקר העורפי. הפרק הבא ידון במנגנון זה, המעמיד את דמות הקצין הקרבי במרכז ההכשרות, ובהשלכותיו.

2. הכשרת קצונות מטה על פי המודל הקרבי-גברי

הרצינול של שינוי מודל הכשרות הקצונה הוא יצירת מסגרות הכשרה לפי סביבת הפעילות שלה יועדו הצוערים: קצינים לוחמים, קציני מטה בגדוד וקציני מטה בעורף (קק"ץ להב, קק"ץ מעוז וקק"ץ נחשון, בהתאמה). כלומר, מודל הכשרת הקצונה מכוון לכאורה לסביבת העבודה העתידית של הקצינים והקצינות ואמור לעצב דמות ייחודית לכל פלח קצונה, לצד מכנה משותף בקצינים. טענתנו היא כי מרכזיות המודל הקרבי-גברי⁶ העצימה את הממדים הפיזיים-קרביים בהכשרות הקצונה לקציני מטה ולקצינים תומכי לחימה. העצמה זו האפילה על תוכני המטה אשר אמורים היו להיות ייחודיים לפלח קצונה זה, והקטינה את חשיבות הממד העיוני-אינטלקטואלי-ניהולי אשר היה אמור להיות במוקד הכשרות אלה. יש לדבר חשיבות רבה, מכיוון שהבניה זו הייתה לטענתנו המנגנון המרכזי אשר פועל למגדור מחדש של הכשרות הקצונה, הכשרות המושתתות ביסודן על עיקרון ליברלי של חלוקה לפי עניין, ולא לפי מגדר.

הדומיננטיות של עקרון הקרביות מתבטאת בפעילות פיזית-לוחמנית (ניוטים), מסעות, תרגילי פרט חוליה, לוחמה בשטח בנוי, בוחן בראור, בוחן לורן, שיעורי ספורט, תרגילי קרב מגע), שנתפסה כתוכן המגדיר את מהות הקורס. התווך הפיזי עמד במרכז הקשב, וסביבו התמקדו תהליכי ההערכה והשיפוט של אנשים ותכנים. תווך זה היה גורם האתגור העיקרי של ההכשרה, עד כי נדמה שדמותו של קצין המטה זהה לדמותו של לוחם קרבי בצה"ל, והכישורים הנדרשים מקצין המטה הנם הכישורים שאותם מקנים מסלולי הכשרת הלוחם בצה"ל: יכולות פיזיות ויכולות ביצוע בשדה הקרב. רוב הצוערים והצוערות היו עסוקים בעיקר בשאלות כגון זמן הריצה בבוחן בראור, האם הם יביאו נ"צ מהניווט והאם פותחים אלונקה במסע הקרוב. כך אמרה צוערת בבה"ד 1: "האתגר העיקרי הוא פיזי, ואני לא חושבת שזה צריך להיות האתגר העיקרי". והוסיפו צוערים בבה"ד 1: "עכשיו יש בקורס רק תו"ל ופו"ש וכושר. זה הכול.

חושבים שאנחנו בקורס קרבי אבל זה לא צריך להיות כך".

הדומיננטיות של המאפיין הפיזי שאולה ממודל החי"ר הקרבי, שבו הגוף עצמו הוא כלי נשק. הסיבה העיקרית לדגש הכולט במבחנים פיזיים, על פי הסגל הבכיר בבה"דים, היא שזהו תווך מצוין לבחינת איתנותם של הצוערים והצוערות. **איתנות**, הסביר לנו מפקד בכיר, "היא יכולתו של הקצין לסבול בשקט". בקורסי הקצונה נבחנת האיתנות בעיקר בהתמודדות עם סבל גופני והתגובה עליו. אין זוכרים כמעט שאיתנות נמדדת גם באמות מידה אחרות, כך למשל, איתנות של הצוערים והצוערות יכולה להימדד באופן עמידתם בלחץ של אתגרי חשיבה, ארגון, ניהול והתמודדות מול אנשים, ולא רק באופן עמידתם בשברי מאמץ במהלך מסע אמצע. אולם אחד מהסגל הבכיר אמר במפורש: "עכשיו העלינו את הכושר הפיסי - כי אני רוצה להביא אותם לזירת לחימה - לבדוק איתנות".

הכושר והיכולת הגופנית הפכו למדד מרכזי בהערכת צוערים. כך למשל בוועדת הערכה בבה"ד 1 אמר קצין בכיר לצוערת: "אין לי אף מדד פיזי לשפוט אותך", וביטא בכך את חשיבות המדדים הפיזיים בתהליך ההערכה של קצינת מטה. מסיבות אלה, הצוערים והצוערות עסקו רבות בנדרש מהם במטלות הפיזיות ואיך הם ייראו ויישפטו בהן. האיתנות, או היכולת הפיזית הקרבית, הפכה למדד העיקרי שעל-פיו נשפטה ההכשרה ככלל והפרט שבתוכה. דומה כי התכנים הפיזיים הפכו מאמצעי למטרה. מרכזיותם כל כך רבה עד כי נוצר הרושם כי מדובר בקורס המכשיר למאמצים פיזיים-לוחמניים, ולא בקורס המכשיר קציני מטה. יש בלבול רב בנוגע לשימוש הנכון במאפיין זה - למשל, אם אתה יודע לנווט אז כנראה תהיה קצין טוב, אם תשפר את הכושר שלך ב-20% תוערך יותר מצוער שישפר רק ב-5%. דומה שאין מבינים שהמאפיין הפיזי-לוחמני הוא רק פלטפורמה שעליה מופגנות תכונות מנהיגות, ולא יותר מכך. כלומר, כושרי ניהול, הובלה, חשיבה, ארגון ועמידה בלחץ מופגנים ונמדדים על התווך הפיזי לוחמני (כשם שהיו יכולים להימדד על תווכים אחרים) ויש להבין שכישורים אלו הם הנמדדים, ולא הכושר הפיזי כשלעצמו.

מרכזיותו של המודל הקרבי-גברי והדגש על התווך הפיזי גרמו לתהליך של הידמות בין הכשרות הקצונה השונות, על חשבון תכנים של תורת מטה. להלן מוצעים כמה הסברים לתהליך זה:

- א. **היעדר חלופה פוזיטיבית, עשירה ומאתגרת של קצין המטה** - בצה"ל לא קיים ידע תורתי מגובש ומוגדר אשר יכול לשמש בסיס לעיצוב דמות של "קצין מטה". בעיקר נכונים הדברים בנוגע לקצין המטה העורפי, ופחות בנוגע לקצין המטה העוצבתי. הדבר אינו מאפשר כמובן ליצור פרקטיקות הכשרה לעיצוב דמות של קצין מטה.
- ב. **"קצין הוא קצין הוא קצין"** - רצינול זה מדבר על גיבוש מכנה משותף אחד ובסיסי לכלל הקצונה הווטרה בצה"ל. אך בפועל,

אשר מקשה עליהן את ביטוי יכולותיהן. מסיבות פיזיולוגיות, תרבותיות וחברתיות - צריכות נשים בדרך כלל להתאמץ יותר מגברים כדי להשיג את אותם הישגים פיזיים, במיוחד כאשר הם נקבעים על-פי יכולותיו הגופניות של גבר. כמו-כן, נדרשות נשים למאמץ נוסף כדי להתאים ל"דמות הקצין" כאשר דמות זו מבוססת על מודל גברי-לוחמני.

למרות שבפועל התגלו פערים קטנים מאוד בתפקוד הפיזי בין הצוערים לצוערות (ראו גם בפרק לעיל העוסק בתהליכי הדה-מגדור) - התקיים שיח בולט ובוטה בקרב הסגל ובקרב הצוערים לפיו קיימים הבדלים משמעותיים בתפקוד הפיזי, כדי כך שהנשים "מורידות" את הרמה הנדרשת בקורס. כמו-כן נצפו מקרים רבים אשר טשטשו את ההבחנה הפיזית בין נשים וגברים: צוערים שמתלוננים על עייפות וכאבי שרירים; צוערות אשר מובילות בריצה בבוחן מסלול וחוזרות לאחור כדי לעזור לעמיתיהן; צוערים וצוערות אשר נעים במסע בקבוצה מעורבת ללא בולטות של מגדר זה או אחר.

נראה כי ניתן לפרש את השיח המעצים את ההבדלים הפיזיים בין הגברים לנשים כתוצר תרבותי. עקרון הקרבות מזהה גבריות עם לוחמנות קשוחה, איתנה, חזקה, קרת רוח, שולטת. נשיות לעומת זאת נתפסת כנגידה לכל אלה. על-פי זאת נשים אמורות להיות חלשות, נזקקות להגנה, לחוצות, רכות ועדינות. בהתאם לכך, הצוערות לא היו אמורות להרתע מלבטא את הקושי הכרוך במאמץ הפיזי, ואילו הצוערים לא היו אמורים להתלונן כאשר התקשו פיזית. הגברים ששים לתרגם הבדל תרבותי זה להבדל הייררכי אמיתי כביכול במסגרת המושג "איתנות": היכולת של הגוף והנפש לעמוד בלחצים פיזיים.

ב. סוגי שיח המבוססים על הבדלים בין המינים: במחקר זה נמצא כי ההבדל הפיזי הורחב בתפיסה הרווחת להבדל כוללני יותר בין גברים ונשים. בשל הבולטות של המאפיין הפיזי בקורס נתפסו חלק מן ההבדלים כמציבים את הגברים מעל לנשים. במחקרים על השילוב המגדרי באקדמיות הצבאיות בארה"ב נמצא כי המפגש בין המגדרים על רקע האתגור הפיזי בהכשרה גרם לחיזוק התפיסות השמרניות והמסורתיות של הגברים בהתייחס למהות חלוקת העבודה המגדרית החברתית, ואילו הנשים ביטאו עמדות יותר ליברליות ושוויוניות (Mitchell, 1996; Janda, 2001; Kimmel, 2000). ההערכה העצמית והערכת העמיתים באקדמיות הושפעו מאוד מן הסטריאוטיפים המגדריים (Mitchell, 1996).

תפיסת ההבדלים עיצבה מספר סוגים של שיח מגדרי בקורס, המדגישים הבדל בין המינים:

1) **"נולם מרוויחים"** - השילוב המגדרי העלה את הרמה הכללית של הקורס מכיוון שכל מין מביא את היתרונות היחסיים שלו. אמירה זו הייתה נפוצה בכל הרמות בקורס

המכנה המשותף היחיד הוא ההוויה הקרבית ודמות הקצין הלוחם. כלומר, המכנה המשותף הוא ההיבט הפיזי והתרגולות הקרביות בקורס. ייתכן כי סיסמה זו, והתכנסות כלל הכשרות הקצונה תחתיה, משקפות מצב שבו דמות קצין חיובית אחרת או נוספת נתפסת כאיום על מעמדו ויקרתו של המודל ההגמוני של הקצין הלוחם.

ג. השירות הקרבי כטקס מעבר גברי בחברה הישראלית - השהות בבית הספר לקצינים (הכוונה בעיקר לבה"ד 1) העניקה במשך שנים את האפשרות להתחכך באבק הכוכבים של דמות הלוחם היקרתית לאלה שאינם לוחמים. עבור גברים רבים אשר לא נפל בחלקם להיות לוחמים מן המניין נותן הקורס אפשרות לעבור את טקסי המעבר לגבריות, שהם נחלת המסלול הלוחם; קורס לבה"ד 1 היה מעין מועד ב או הזדמנות נוספת להשתתף בטקס מעבר זה, עקב הבנייתו המסורתית על התווך של חי"ר. הדבר בא לידי ביטוי בלחץ שבא מצד הצוערים להעצים את מאפייני החי"ר של הקורס. כך למשל הציע אחד הצוערים לשפר את דימוי בה"ד 1 באופן הבא: "שינוי הסמל לדומה לזה של בה"ד 1, הוספת תוכני קרב, חבישת כומתות במשך היום, הוספת פק"לים צוותיים כגון מא"ג, הוספת תכנים לבוחן הכניסה כגון ניווטים, הוספת תוכני כושר".

אם כן, הקורסים שאמורים היו להיות מובחנים על פי סביבות עבודה של "קרבי" ו"מטה", הפכו דומים זה לזה בהתאם למודל אחד עליון והוא המודל הקרבי-פיזי, הבנוי על גופו של הגבר. בפרק הבא נראה כיצד המודל הקרבי-גברי, המרכזי כל כך בהכשרות הקצונה, מבנה ומעצים את תהליכי המגדור בהכשרות וכיצד הוא מציב את הגבר מעל האישה ויוצר ביניהם הבדלים הייררכיים לא רלוונטיים.

3. רה-מגדור: המודל הקרבי גברי כמכניזם היוצר תהליכי מגדור מחדש

העמדת החייל הקרבי כמודל לקצונת המטה מצמצמת מראש את סיכויי ההצלחה של הנשים לעומת הגברים. יותר מכך, בולטות המודל קרבי-גברי מהווה מכניזם היוצר ביטויים שונים של רה-מגדור בהקשר חדש, מאחר שקורסים אלה אמורים להתייחס באופן שווה לנשים ולגברים.

תהליך הרה-מגדור בא לידי ביטוי במבנים של חלוקת עבודה ויחסי כוחות, בעמדות ובסוגי שיח נפוצים בקורס ובתהליכי ההערכה כפי שיפורטו להלן:

א. עליונות הפיזיות - והשילוב המגדרי: קורס הצבוע כולו במופעים פיזיים קרביים (בייחוד כאלו שלא ממש מאפיינים את סביבת העבודה העתידית של הצוער או הצוערת) מציב בפני נשים סביבה תפקודית קשה יותר מאשר לגברים,

משימות כגון "אחראית מורשת קרב", "אחראית סיור בעיר העתיקה", העברת שיעור בהטרדה מינית, שיעור על בן-גוריון וכן הלאה - ואילו על צוערים נטו יותר להטיל משימות כגון ניהול מטווח, אחראי מסע, מפקד חוליה, חלוקת ניווטים וכן הלאה. המשימות הנחשבות והמוערכות יותר (בהתאם לרציונל של עקרון הקרביות) הוטלו לעתים קרובות על הצוערים ולא על הצוערות, וכך נשמרה ההיררכייה המגדרית. חלוקת העבודה הממוגדרת על רקע דומיננטיות המודל הקרבי-גברי של הקורס יצרה גם יחסי כוחות ממוגדרים.

תהליכי המגדור אשר התקיימו בקרב הצוערים והצוערות התקיימו גם בקרב הסגל הנשי והגברי. הבדלים מבניים ברמת הרובאות וברמת הניסיון הקרבי בשטח גרמו לפערים בין הסגל הנשי לסגל הגברי. פערים אלה תורגמו והוכללו לתפיסה של פערים בתפקוד הכולל של הסגל הנשי וסיכויי הצלחתו בפיקוד על הקורס. השיח בקרב הסגל מיסד הייררכית את הסגל הנשי מתחת לסגל הגברי, והיה בוטה אף יותר מהשיח בקרב הצוערים והצוערות, משום שהסגל נדרש למימונות רבה יותר. נמצא שככל שהסיבה הייתה יותר גברית, כך הסגל הנשי נאלץ להתמודד עם הפערים ולמלא את החסר בכוחות עצמו.⁸

שיח המרפאה: עליונות הפיזיות והקרבות בהכשרות הקצונה נתנה אותותיה גם בהתנהגות הצוערים והצוערות בהיבט הבריאות. הפניות למרפאה היו מדד חשוב לקביעת האיתנות הנפשית והפיזית ולבחנית העמידות של הצוערים והצוערות ולהשוואה ביניהם. בקרב הצוערים בבה"ד 1 שררה אמונה כי 'מי שמקבל יותר מחמישה פטורים, עף מהקורס'. בין אם אמונה זו הייתה מבוססת ובין אם לאו, היא גרמה שהסגל והצוערים/ות יעסקו רבות בשאלות מי הולך הרבה למרפאה, מי מקבל פטורים, האם זה מוצדק, והאם קבלת הפטורים נעשית באופן שיטתי על ידי אותו צוער ובסמוך למופעים בעצמות פיזית גבוהה - ושאלות אלה נבחנו גם בפן המגדרי. בשיח אשר ליווה את הקורסים היה מקובל כי צוערות פונות למרפאה יותר מצוערים משום שנאמר שהן חלשות פיזית, מפונקות ולא איתנות. מבדיקת נתוני הפנייה למרפאה ניתן היה להיווכח כי מה שהיה מקובל בשיח הוא בחלקו מוגזם מאוד או אף לא נכון ובחלקו נובע מסיבות אובייקטיביות המבדילות את הצוערות מהצוערים כגון הכושר הבסיסי השונה של הגברים והנשים, העובדה שהצוערות קיבלו נעליים אשר אינן מותאמות לכפות רגליהן, וגם מהבדלים התנהגותיים בין גברים לנשים בשמירה על הבריאות.

על כל פנים, נראה ש"שיח המרפאה" הכניס את הצוערות למלכוד: מצד אחד ציפו מהן שתעמודנה בהצלחה בכל המטלות הפיזיות של ההכשרה, מטלות אשר שיעורן בהכשרה עולה ועולה עקב דומיננטיות התודן הפיזי-לוחמני, ועקב כך, בין השאר, נטו חלקן לפנות יותר למרפאה על מנת לשמור על

והייתה נושא עיקרי בשיח הרשמי.

(2) **"הצוערים מפסידיים מהשילוב"** - תפיסה נפוצה בהכשרה גרסה שהצוערים מפסידיים מהשילוב המגדרי, שכן קורס הכולל נשים הוא בהכרח פחות קרבי, והצוערים פחות ממצים בו את עצמם כגברים. טענה הפוכה המובילה לאותה תחושת הפסד של הצוערים גרסה שהצוערים דווקא התאמצו יותר, סחבו יותר ועבדו יותר בגלל השילוב עם הצוערות.

(3) **"הצוערות מפסידות מהשילוב"** - אמירה זו, שהייתה נפוצה פחות, הייתה מקובלת רק בקרב צוערות ומפס"ציות מתוך השוואה לקורסים הקודמים שהיו מבוססים על הפרדה מגדרית. הטענה היא כי צוערות מפסידות כי הקורס קשה מדי פיזית ואיננו תואם את דרישות התפקיד העתידי שלהן. טענה אחרת מדברת על כך שבקורס מעורב מגדרית הצוערות מושתקות: "הבנים מטילים עליהן צל" והן פחות משתתפות במהלך הקורס. צוערות ומפס"ציות הצרו על איבוד המרחב הנשי שהיה בהכשרות הנפרדות. לשיח "הבנות מפסידות" מתווספת הטענה כי השילוב המגדרי מחזיר את הצוערים והצוערות לחלוקת התפקידים המינית המסורתית שלא היה לה מקום בהכשרות הנפרדות. ההתנהגות "האברית" שהופגנה על ידי הגברים ("תני לי אני אסחב") היא התנהגות היוצרת מחדש הבדלים בין המינים ומבנה אותם שוב בהתאם למסורת של גבר חזק-מגן, אשה חלשה-תלותית.

כל האמירות שלעיל מבוססות על גישה הרואה הבדלים בין המינים, בין אם הבדלים מהותניים ובין אם הבדלים תרבותיים (כלומר, הבדלים מולדים או הבדלים הניתנים לרכישה). הדומיננטיות של השיח בנושא ההבדלים בין המינים היא תוצאת מרכזיותו של הגוף הגברי הלוחם בהכשרות הקצונה, עד כדי הפיכת מבחני הגוף לטקס המעבר העיקרי בהכשרת הקצונה. זוהי הסיבה להבחנות החברתיות בין נשים וגברים ולתפיסתן כטבעיות ובלתי ניתנות לשינוי.

הסגל כמשפיע על מגדור מחדש - חלוקת עבודה ויחסי כוחות מגדריים: סוג אחר של תהליכי מגדור מחדש הופעל מבלי משים על ידי הסגל. חלק קטן מן הסגל עבר הכנה בנושא המגדרי לפני פתיחת הקורס. אחד מן הנושאים בהכנה זו היה האופן שבו נעשית חלוקת המשימות והמטלות בקורסים וכיצד היא עלולה להפוך לחלוקת עבודה מגדרית. נמצא כי בחלק גדול מן הצוותים, בייחוד באלו שבהם לא עבר הסגל הכנה, נעשתה חלוקת העבודה על פי תפיסות סטריאוטיפיות של גבריות ונשיות. בהתאם לתפיסת ההבדל בין המינים חולקו לעתים קרובות המשימות הקרביות-פיזיות-לוחמניות לגברים בעיקר, ואילו משימות עיוניות-חינוכיות-הדרכתיות ניתנו לנשים. כך למשל נטו יותר אנשי הסגל להטיל על צוערות

בריאותן ולהמשיך לתפקד בקורס. מצד אחר, כל פנייה למרפאה קיבלה סטיגמה של "חוסר איתנות ואי-יכולת לסבול בשקט", והתנהגותן זו נתפסה כ"לא קצינותית". גם כאשר המצב הפך לחמור מאוד עד שכבר לא ניתן להסתירו - הואשמו הצוערות בכך שהזניחו את גופן, ושוב נשפטו כ"לא קצינותיות". נראה כי גם צוערות בצבא האמריקאי מצאו עצמן במלכוד זה: מאחר שהיתה להן הניעה (מוטיבציה) חזקה לשרוד ולהצליח, נטו חלקן להסתיר את קשייהן הפיזיים עד למצב של שיעור פציעות יחסי גבוה ופגיעה בבריאותן (Bijur et al. 1997; DeFleur et al. 1978).

ה. **מבנה הפלוגה ההומוגנית:** תהליך אחר של מגדור מחדש בקורסים התקיים בפלוגה ההומוגנית. מבנה הפלוגה ההומוגנית נוסד עקב פקודת 33.0207², כפתרון עבור צוערים וצוערות דתיים אשר מתקשים לשרת בפלוגות מעורבות. בפועל, המסגרת הארגונית ההומוגנית הגברית נפוצה יותר וגדולה יותר בהכשרות הקצונה (התקיים בבה"ד 1 ובבה"ד 12 ברמת פלוגה) מאשר המסגרת ההומוגנית הנשית (התקיים רק בבה"ד 12 וברמת צוות לכל היותר).

המחקר מצא כי חלק ניכר מהגברים המבקשים להשתבץ בפלוגה הומוגנית לא עושים זאת מסיבות דתיות דווקא, אלא מסיבות הקשורות לנוכחות נשים בקורס המדגיש את התווך הפיזי-לוחמני. חלקם רצו לחוות את טקס המעבר הגברי שמספק הקורס באופן טהור יותר, בפלוגה שנתפסת כיותר קרבית ומאתגרת פיזית מכיוון שאין בה נשים. חלקם זיהו בפלוגה ההומוגנית דווקא הזדמנות לקורס קל יותר - שכן אין צורך "לעזור לבנות" ולשאת בנטל במקומן. חלקם פשוט ראו בפלוגה הזדמנות לשיבוץ קבוצת חברים באותה פלוגה. כך או כך, "פלוגת הבנים" נחשבה באופן עקבי לפלוגה חזקה בהשוואה לשאר הפלוגות, ובוודאי בהשוואה לפלוגת הנשים. קיומה של פלוגה כזאת בתוך גדוד מעורב גרמה להשוואה מתמדת בינה לבין הפלוגות המעורבות. מדדי ההשוואה התבססו רק על מידת הקרבות וההצלחה באתגרים הפיזיים. כך יצר מבנה זה מסגרת ארגונית אשר הבחינה הבחנה הייררכית בין גברים ונשים.

בפלוגת הגברים ההומוגנית היו בהקשר של המודל הקרבי-גברי כמה בעיות בשילוב המגדרי. מחקר בתחום החינוך הנפרד הראה כי במוסדות של גברים בלבד מתפתחת אווירת יהרה גברית ומשתמרות תפיסות סטריאוטיפיות פוגעניות ביחס לנשים ותחושה של עליונות גברית (Jencks and Reisman, 1977). במחקר שנעשה על השילוב המגדרי באקדמיה צבאית בארה"ב נמצא שבצוותים ההומוגניים (גברים בלבד) ביטאו הצוערים עמדות אנטי נשיות נוקבות יותר בהשוואה לצוותים המעורבים (Priest et al. 1978). גם בפלוגת הגברים ההומוגנית נוצרה בועה של תרבות גברית

בלבדית בתוך הקורס המשולב.

1. **תהליך ההערכה:** ניתן היה להבחין בתהליכי מגדור גם בתחום ההערכה. הבנייתו של הקורס לפי מודל קצונת לחימה גרמה להערכת יתר של היבטים קרביים המזוהים עם גבריות (כמו כושר גופני, ביצועים לוחמניים, סמכותיות ופיקודיות) ולהערכת חסר של היבטים ניהוליים "רכים" המזוהים עם נשיות (כמו יכולת תקשורת בין-אישית, מנהיגות שקטה שמובילה את האנשים גם מאחורי הקלעים ולא בראשם, וכו') וכן יכולת אינטלקטואלית ועיונית. באופן כזה, גברים וגבריות הוערכו כמתאימים לדמות הקצין, בניגוד לנשים ונשיות. גם באקדמיות צבאיות בארה"ב נמצא כי הצוערים מוערכים הן בהערכת עמיתים והן בהערכת הסגל לפוטנציאל מנהיגות, במידה רבה, על פי התפקוד באתגרים הפיזיים ופחות על פי תפקוד באתגרים אחרים שאינם פיזיים (Mitchell 1996).

הדומיננטיות של עקרון הקרבות מובילה לכך שהמודל הנורמטיבי של הקצין בהכשרות הקצונה שאינה לוחמת מתקרב יותר ויותר למודל הקצין הלוחם, המסתער, המפקד הקשוח והסמכותי. סוגיית הנראות החיצונית, כפי שהיא מובנת לצוערים ולסגל הזוטר, עיקרה את מהות תפקיד הקצין ודרשה מהצוער להיות שחזק כדי לעבור את ההכשרה בהצלחה. ההקפדה על הנראות החיצונית התחברה היטב לדרישות הפיזיות הקרבות המתבלטות בשני הקורסים. הרבה יותר קל לראות וגם למדוד תכונות פיזיות מאשר להבחין בכישורים לעבודת מטה. יותר פשוט להעריך סמכותיות קולנית מאשר למצוא את המנהיגים השקטים הפועלים מאחור.

אימוץ המודל הפיזי-לוחמני מדגיש את חסרונו של מודל נורמטיבי לדמותו של קצין המטה, אשר סמכותו ופיקודיותו יכולים להתפרש בדרכים אחרות מאשר זו של הקצין הלוחם: דרך עצמאות המחשבה וההעזה להביעה, כושר ניתוח מחשבתני, מנהיגות ויכולת הובלה אינטלקטואלית, נמרצות ויזומה ניהולית, הבנה ויכולת תמרון בסביבה בירוקרטית ועוד.

דיון

המחקר שעליו מבוסס מאמר זה הראה שבהכשרות לקצונת מטה מתקיימים בה בעת שני תהליכים מקבילים ביחס לשילוב המגדרי: התהליך האחד מנטרל את המגדור (דה-מגדור) והשני יוצר אותו מחדש (רה-מגדור) אם כי בהקשר שונה ובמנגנונים אחרים. המאמר מראה שהמודל הקרבי-גברי היווה את המכניזם העיקרי להבניית הקורסים כממוגדרים ושמודל זה האפיל על דמות קצונת המטה כלגיטימית ורלוונטית.

השינוי המבני בהכשרות הקצונה ביטל את החלוקה לגברים ונשים בהכשרות, אך העצים את התפיסה כי יש שוני מהותני

ביחוד אלו שנתפסו לא קציניות, הוכללו לכלל המין הנשי והוצגו כהוכחה לכך שנשים אינן יכולות להיות בבה"ד 1. מכאן ניתן לומר ששילוב מסיבי יותר של נשים וגברים בהכשרות הקצונה מביא לשיפור מסוים.

איחוד הכשרות הקצונה מבטא גישה ליברלית התובעת הכשרה על-פי עקרונות ענייניים של מיצוי הכוח, ולא על-פי עקרונות מגדריים. תהליך זה הינו פסיבי במובן זה שהוא מניח שהשינוי המבני כשלעצמו מספיק כדי למנוע תופעות של מגדר. ההנחה הסמויה כאן היא שמרגע ששמים את הגברים והנשים יחדיו באותה הכשרה, על פי אותם קריטריונים רשמיים של מיון, סינון והערכה, הרי שמה שישפיע על התפקוד בקורס הוא רק היכולת וההישגים של כל צוער וצוערת ולא נתונים כגון מין. אנו טוענות שלמהלך הפסיבי חייב להתלוות מהלך אקטיבי בתוך ההכשרה, אשר ינסה לטפל בתודעה הסטריאוטיפית המגדרית ובשיח המבטא אותה. חינוי שמהלך זה יטפל בכל אותם מקומות ומבנים אשר נתפסים כלא מבחינים בין צוערים וצוערות (למשל, נשיאת אותו מכשיר קשר על ידי כולם, או שימוש באותו סוג של נעליים), אך יוצרים בעצם אי שוויון מגדרי (למשל, שכיחות גבוהה יותר של שברי מאמץ, פצעים ובעיות אורתופדיות בקרב הצוערות בשל נעליים שאינן מתאימות למבנה כף הרגל שלהן ונשיאת משקל רב יותר יחסית למשקל גופן).

עד כאן הראינו כיצד ההבחנה המגדרית בין ההכשרות הוחלפה בהבחנה מגדרית חדשה ושונה בתוך ההכשרות המעורבות. מחקר זה מצביע על תופעה מרכזית נוספת, שבה האחדות הכשרות הקצונה על פי מאפיין הקרביות יצרה מדג הייררכי ברור ומובחן בין ההכשרות השונות. בראש הסולם נמצאת הכשרת הקצונה ללחימה, אחריה מדורגת הכשרת קצונת המטה לסביבת לחימה, ובתחתית הסולם מצויה הכשרת קצונת המטה לסביבה העורפית. מדג זה היה קיים מאז ומעולם, אך השינוי המבני מחדד אותו ואף מעניק לו הסברים אידיאולוגיים. הכשרות המטה מוערכות רק על פי קרבנותן למודל הקרבי, הן על-ידי הצוערים והצוערות והן על-ידי הסגל הזוטר והבכיר. נעדרת ההבנה כי לתחום המטה יש תוכן ייחודי, שונה מזה של התחום הקרבי. כפי שתואר בפירוט בדוח, תופעה זו באה לידי ביטוי בשיח הנפוץ בהכשרות, בהשוואות הנעשות תדיר בין הקורסים השונים ואף בין הגדודים בתוך ההכשרות, וכן בהגברה מתמדת של הדרישות הפיזיות והדרישות הקרביות בהכשרות.

חלה אם כן הידמות בין ההכשרות, ובכולן השתלט מאפיין הקרביות ויצר הומוגניות במוסד הקצונה הזוטר של צה"ל. רעיון ההומוגניות כשלעצמו אינו רע, אך כאשר המכנה המשותף מבוסס על תוכני לחימת חי"ר, הוא יוצר הייררכייה לא רלוונטית בין סוגי הקצונה. אם הדומות היא רק על ציר הקרביות, ולא גם על ציר אינטלקטואלי של הכשרת המטה, הרי שההתכנסות של שני הקורסים יוצרת מודל

בין המינים⁴⁰. ברגע שהנשים והגברים נפגשים, קיימת אצל שני הצדדים דרישה לסמן את ההבדלים ביניהם. הבדלים אלה נעשים בולטים, ברורים ו"טבעיים" במיוחד כאשר מדובר במדיום הפיזי שבו לנשים יש נחיתות מובנית בהשוואה לגברים. התוצאה היא שההבחנה המגדרית בין הכשרת גברים והכשרת נשים שקדמה לקק"ץ אחוז הוחלפה בהבחנה מגדרית מסוג אחר שנוצרה בתוך כל אחת מההכשרות תוך כדי קיום תהליכים המנטרלים אותה. כלומר, ההבחנה ההייררכית בין הכשרת קצונה גברית להכשרת קצונה נשית הוחלפה בהייררכייה מסוימת בין נשים וגברים בתוך אותה הכשרה לקצונה.

ההייררכייה המגדרית אינה נובעת רק ממרכזיות המופעים הפיזיים בתוך כל הכשרה, אלא גם מכך שהנשים סובלות עדיין מחלק מהתופעות השליליות של היותן **טוקן מגדרי**⁴¹. קבוצה המהווה מיעוט מספרי סובלת מבלוטות המביאה ללחץ מחמיר להצטיינות, לבידוד מרשתות חברתיות ומקצועיות ולקיטוב של הבדלים בינם לבין עמיתים מהקבוצה הדומיננטית. הדבר מוביל לניתוב הנשים לתפקידים המתאימים להן מגדרית ולעידוד של התנהגות תואמת סטריאוטיפים מגדריים. החיילות בהכשרות הקצונה לא חוו את כלל הבעיות המפורטות, שכן הן לא היוו 15%, אלא כמעט כמחצית מהקורס. אולם כפי שיוזר מראה, נשים סובלות מתופעות הטוקן גם כשאינן מיעוט מספרי (Yoder, 1989). חששם של גברים מפני חדירת נשים לתחום הגברי או מירידה בסטטוס בעקבות כניסת הנשים, מוביל גברים להתנהגות המקצינה הבדלים בין המינים דווקא כשהנשים אינן מיעוט. הצוערות שתוארו הפגינו מצד אחד רצון להצטיין עד כדי התמוטטות פיזית (הניעת יתרג), ומצד אחר נותבו - לעתים מרצונן ולעתים בניגוד לרצונן - להתנהגות תואמת סטריאוטיפים מגדריים. לעומת זאת, כנראה עקב שיעורן הגבוה, לא נראה כי הצוערות סבלו מתופעות שליליות דומות לאלו שדווחו במחקרים על השילוב המגדרי באקדמיות צבאיות בארה"ב, שבהן הנשים מהוות מיעוט מספרי קטן ביותר: תופעות של בידוד מהרשת החברתית, חששות מהתאגדות על בסיס מגדרי (Yoder 1989) או התנהגות סקסיסטית ושובניסטית כלפיהן עד כדי שיעור גבוה מאוד של הטרדות ותקיפות מיניות באקדמיות (Burke 1996; Schemo 2003).

ניתן להשוות את המצב העכשווי להכשרות הקצונה הבסיסיות בבה"ד 1 טרם השינוי המבני, שבהן היו בכל הכשרה לא יותר מעשר נשים. בהכשרות אלו היוו הנשים טוקן מספרי, ולא רק טוקן מגדרי. המחקר שנעשה על ההכשרה הבסיסית (מכאני ועמרים כץ, 2002) הראה שהנשים סבלו יותר מהשפעת היותן טוקן מספרי: הצוערות בודדו מהרשת החברתית והמקצועית ו"נהנו" מבלוטות עצומה שיצרה התנגדות חזקה יותר של הקבוצה הדומיננטית לכך שהן תחרוגנה מתפקידים והתנהגויות תואמים סטריאוטיפים מגדריים. כל אחת מהן נתפסה כמייצגת המגדר הנשי, וכל התנהגות,

הקרבי-גברי. לתהליך זה יש כמה השלכות בעייתיות: מודל הכשרה אחיד מרחיק ממוסד הקצונה אוכלוסיות אשר אינן הולמות באופן טבעי זהות הומוגנית זו (זהות המבוססת על דמות הלוחם, בעיקר החי"ר). הכוונה בעיקר לאוכלוסיות מבוגרות יותר, פרופסיונליות, בעלי משפחות, נשים וקצונות מטה מקצועיות. אלו הן אוכלוסיות אשר מודל אחיד בזהות, באופני ההכשרה ובאתרי ההכשרה אינו הולם את צורכיהן ואת אופי התפקידים שלהם הן מיועדות ומכניסות אותן לעמדת נחיתות בהכשרה. מודל אחיד ממיין קבוצות אלה באופן בלתי ענייני ומפחית את רצונן לעבור את ההכשרה הדרושה משום שאין היא הולמת את היעדים שלהם הן מיועדות. בשל המיון האחד המבוסס בעיקר על מדדים פיזיים-קריביים, עלול צה"ל להפסיד קצונה איכותית שהיא הכרחית לפיתוח שדרת קצונות המטה.

ההומוגניות באה על חשבון גיוון ושונות בזהויות ובסגנונות הפיקוד, גיוון התורם להתפתחות וליצירתיות. במקום לשאוף לדמות קצין אחידה, יש לשאוף לגיוון וליצור הכשרות קצונה המתאמות לאוכלוסיות שונות ולזהויות שונות שהמכנה המשותף שלהן היא ערכי צה"ל. במקום ליצור הייררכייה שבה קצונות המטה נחשבת לקצונה מסוג ב לעומת קצונות הלחימה, רצוי ליצור זהות נפרדת ומובחנת בין שני סוגי הקצונה, שאינם מתחרים ביניהם.

נקודה למחשבה - יישום הבחינה המגדרית

מאמר זה הפעיל כלים לניתוח מגדרי על מבנים ארגוניים צבאיים במטרה להביא לצמצום ולביטול הבחנות מגדריות מיותרות. הבחנות אלו שמות לעתים קרובות את הנשים בקטגוריה זהותית וארגונית נפרדת ומובחנת, אשר עלולה להפלות אותן ולא להוציא לפועל את הפוטנציאל הגלום בהן. לעתים קרובות מוביל הניתוח המגדרי לערעור הנחות יסוד שבבסיס הארגון הצבאי ונותן הזדמנות לריענון.

קק"ץ אחוז הוא דוגמה טובה לחשיבות של הפעלת מדיניות "עניינית ולא מגדרית" בצה"ל. ההצלחה הברורה של המעבר מהכשרה המבוססת על הבחנות מגדריות, להכשרה המבוססת על הבחנות ענייניות של ייעוד וסביבת תפקוד, שמה באור מגוחך את המסורת הארוכה של ההפרדה המגדרית בהכשרות הקצונה, כמו גם את הנימוקים שעמדו בבסיסה. ההצלחה הזאת גם מערערת את ההיגיון העומד בבסיסם של מבנים ותהליכים אחרים אשר עדיין פועלים על בסיס הבחנות מגדריות בלתי ענייניות - ומקרבת את קיצם.

אולם במקביל מראה המחקר כיצד אותם כוחות שהביאו להצלחת המהלך - דהיינו מחויבות ליחס שווה וענייני שאינו מבחין בין גברים ונשים - אינם מספיקים לכשעצמם כדי למנוע הבחנה מגדרית מחודשת. זאת במיוחד כאשר הסביבה התפקודית אשר בתוכה נעשה השילוב היא סביבה אשר נוצרה ונבנתה מתוך כוונה לבטא

הומוגני של קצין, שאיננו תואם את השונות בסביבת העבודה העתידית שלו (סביבת לחימה מול סביבה עורפית). הנחת העבודה שלפיה "קצין הוא קצין (קרבי)" יוצרת קצונה אחידה ומלמדת על חרדה מפני מגוון של דמויות קציניות.

נשאלת השאלה מדוע נתפס כשלילי הגיוון במוסד הקצונה, בדמויות ובסגנונות שבו, בעוד שכל תפיסה אבולוציונית בסיסית וכל חשיבה ארגונית מתקדמת רואה את הגיוון והשונות דווקא כמקור להסתגלות ולצמיחה. בולטות המודל הקרבי בהכשרות הקצונה מוסברת בכך שמודל זה היה מאז ומתמיד בסיס לטקס מעבר לקבלת זהות גברית לוחמנית, מעין פיצוי לכל מי שלא עברו את "הדבר האמיתי", מסלול הלחימה.

צה"ל אינו ייחודי בכך שהמודל הקרבי הוא המודל ההגמוני בראש ההייררכייה אם כי בצבאות מערביים אחרים בעולם (כגון צבא ארה"ב) מודל זה לא נכפה על כל סוגי ההכשרות לקצונה. כלומר, בצבאות אחרים ישנן דרכים לגיטימיות שונות ומגוונות להגיע לקצונה: אקדמיות צבאיות (בהן שולט המודל הקרבי כמובן); גיוס ישיר לקצונה מקולגים אזרחיים (בהם יש מחלקות או מסלולים הנושקים לעיסוק הצבאי כמו תוכנית מנהיגות, ולבוגריהם יש סיכוי קטן יותר להיות מושפעים מהמודל הקרבי-גברי); או דרך יציאה לקצונה מאוחרת של מש"קים ותיקים.

אכן, בצבאות השונים יש זהויות קצונה נוספות, מלבד הזהות הקרבית, אם כי אין עוררין על כך שהמעמד הכרוך בהן קשור במאפייני הקרביות. האנתרופולוג הישראלי אייל בן ארי (Ben-Ari, 1998) טוען במחקר על יחידת המילואים שלו, כי בצה"ל יש שתי זהויות קציניות עיקריות: הלוחם והאדמיניסטרטור. המטרות שלהם שונות ומבחינה ההצלחה שלהם שונים, אבל שניהם מייצגים דמויות צבאיות קלאסיות, הכרחיות, חיוניות. יתרה מזאת, בן ארי טוען כי תפקידי קצונה מאופיינים במימד חזק של caring הן כלפי השווים (אחוות לוחמים) והן דאגה אבהית כלפי פקודים.

הסוציולוג האנגלי דיוויד מורגן (Morgan 1994) מרחיב על כך וטוען כי בכל צבא מתקיימים מודלים שונים של מקצועיות וגבריות. לטענתו, ככל שהצבא פתוח יותר לחברה וככל שערכיו מרכזיים פחות בחברה האזרחית, כך יהיו הזהויות הגבריות שבו מגוונות יותר. הצבא עובר שינויים בשל גורמים חברתיים חיצוניים כגון ירידת התזירות של מלחמות במערב, עליית תנועות השלום, כניסת ערכים אזרחיים לצבא, התרבות תפקידי שמירת השלום, כניסת נשים לצבא, טכנולוגיזציה של הצבא ועלייה בניגודים הפנימיים בצבא. שינויים אלה אינם מחלישים את הקשר בין צבא לגבריות, אלא מביאים לריבוי סוגי הגבריות הצבאית, המכילים גם הם סתירות ומתחים פנימיים.

בצה"ל יש סוגים שונים של קצינים וקצינות, ולפחות שתי זהויות קציניות (לוחמת ואדמיניסטרטורית), אך מחקר זה מראה שמאפייני הקרביות כופה על תהליך ההכשרה לקצונה מודל אחיד, המודל

- Bijur, PE. et al. 1997: "Comparison of Injuries during Cadet basic training by gender", *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 151(5): 456-461.
- Burk, J. 1995. 'Citizenship Status & Military Service: The quest for inclusion by minorities & Conscientious Objectors', *Armed Forces & Society* 21(4): 503-529.
- Connell, Robert W. 1987. *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- DeFleur Lois, David Gillman and William Marshak, 1978. "Sex Integration of the U.S. Air Force Academy", *Armed Forces and Society*, 4(4): 607-621.
- Goldman, Nancy. and Karl Wiegand 1984. "The Israeli Woman in Combat." Pp. 201-230 in *The Military, Militarism and Polity*, edited by M. Martin and E. McCrate. New York: The Free Press
- Izraeli, Dafna. 1997. "Gendering Military Service in the Israeli Defense Forces", *Israel Social Science Research* 12(1): 129-166.
- Janda Lance, 2001: *Strong than Custom: West Point and the Admission of women*, Westport, Conn: Praeger.
- Jencks, C. and D. Riesman. 1977. "The Academic Revolution". Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kimmel Michael, 2000: *Saving the Males: The Sociological Implications of the Virginia Military Institute and the Citadel*, *Gender and Society*, 14(4): 494-516.
- Mitchell Billie, 1996: "The Creation of Army Officers and the Gender Lie: Betty Grable or Frankenstein." Pp. 35-60 in *It's Our Military Tool*, edited by J. H. Stiehm. Philadelphia: Temple University Press.
- Levy E., 1998: *Heroes & Helpmates: Militarism, Gender & National Belonging in Israel*, Dissertation submitted to the University of California, Irvine.
- Priest Robert, Alan Vitters and Howard Prince, 1978. "Coeducation at West Point", *Armed Forces and Society*, 4(4): 589-606.

את זהותו, אופיו וגופו של הגבר - במיוחד בגרסאותיו הצבאיות-לוחמניות. סביבות תפקודיות אלה, או חלק ניכר מהאלמנטים הכלולים בהם, הם פעמים רבות תוצר של מסורת ארוכה, טקסים מקודשים, הרגלים ותיקים והנחות יסוד שאיש אינו טורח לבדוקן, לעדכןן, להטיל בהן ספק, לבדוק את נחיצותן או לפתח להן חלופות טובות ומתאימות יותר.

שילוב נשים בסביבות תפקודיות אלה - כאשר הוא נעשה מתוך רצון כן בהצלחתן ובהצלחת הארגון כולו כתוצאה מהצלחתן, ולא מתוך רצון לצאת ידי חובה, להיות פוליטיקלי קורקט, או להכשילן כדי להצדיק את אי הכללתן - מחייב נכונות לבחון את הסביבות התפקודיות בצורה רעננה, ביקורתית ותוך גמישות מחשבתית.

מחקר זה שאל במסגרת בחינת הסביבות התפקודיות, כפי שכל מסגרת ארגונית צבאית צריכה לשאול, אילו אלמנטים בסביבות אלה יוצרים מחדש הבדלים מגדריים מסוגים שונים. ולגבי אותם אלמנטים יש לשאול - האם הם הכרחיים? מדוע כך נעשים הדברים? מה המטרה שלשמה הם נעשים? וחשוב יותר - האם ניתן להשיג אותן מטרות בדרכים אחרות - דרכים המותאמות יותר לשני המינים והמאפשרות לגברים ולנשים כאחד תווך דומה שעליו הם יכולים להפגין את יכולותיהם - תוך כדי השגת אותן מטרות.

ניתן להדגים סוג בחינה זה על מבני ההערכה של הכשרת הקצונה. תהליך ההערכה בהכשרה הנו ארוך ומקיף והוא קשור קשר הדוק לדמות הקצין האידיאלית אשר לאורה מוערכים הצוערים והצוערות. נמצא שהמודל הקציני האידיאלי הוא דמות הקצין הלוחמני-גברי, אשר קל למדוד אותה על פי הנראות החיצונית של הפגנת איתנות, שליטה, קור רוח ויכולת פיזית בולטת במסעות, בריצות, בניוטים, בנשיאת אלונקה וכדומה. צוערות וצוערים אשר מבנה גופם וניסיונם הצבאי אינו מאפשר להם לעמוד בהצלחה בקריטריונים של המודל הקרבי-גברי, נמצאים נחותים על פי מודל הערכה זה. הבחינה המגדרית שנעשתה במקרה זה ערערה על הרלוונטיות וההגמוניות של המודל הקרבי להכשרת קצונה לסביבת מטה. כמו כן, היא הדגישה את חסרונו של מודל נורמטיבי לדמות קצין המטה, אשר סמכותו ופיקודיותו יכולים להתפרש בדרכים אחרות מאשר זו של הקצין הלוחם: דרך עצמאות המחשבה וההעזה להביעה, כושר ניתוח מחשבתית, מנהיגות ויכולת הובלה אינטלקטואלית, נמרצות ויזומה ניהולית, הבנה ויכולת תמרון בסביבה בירוקרטית ועוד.

כנאמר לעיל, הבחינה המגדרית, מעבר ליתרונותיה הברורים במיצוי כח אדם, הינה גם מכשיר חשוב להתפתחות ארגונית, לאי קפיאה על השמרים ולמניעת השתקעות במסורות מקודשות שאיש אינו טורח לבדוק את נחיצותן.

מקורות

- Ben-Ari, E. 1998. *Mastering Soldiers*. New York: Berghan Books.

- הייררכיות הנעשות בשלושה מנבים חברתיים: מבנה חלוקת העבודה; מבנה יחסי הכוחות; הבניה של יחסים ורגשות.
- 4 במושג "ארגון ממוגדר" הכוונה שכלל התבניות בארגון - החסרונות והיתרונות, יחסי ניצול ושליטה, פעולות ואמוציות, משמעויות וזהויות - כולן תבניות שדרכן ובאמצעותן נעשות הבחנות בין נשיות וגבריות בארגון (Acker 1991:167). הממד המגדרי איננו תוספת נלווית לארגון, אלא חלק אינטגרלי של התהליכים והמבנים בכל ארגון.
- 5 במהלך המחקר התקיים כבה"ד 1 הקורס להכשרת קצנת מטה בסביבת גדוד, וכבה"ד 12 התקיים הקורס להכשרת קצנת מטה לסביבה עורפית. מאפריל 2005 נערכים שני הקורסים כבה"ד 1, ובה"ד 12 נסגר.
- 6 המודל הקרבי-גברי נובע מעקרון הקרביות המעצב את ההיירארכיה הפנים צבאית. הצבא הוא ארגון המכוון לניהול ולהפעלת אלימות, והחייל הקרבי הוא המממש העיקרי של מטרת הצבא, הלחימה עצמה. על כן, הלוחם מוצב בראש ההירארכיית הסטטוסים הצבאיים (Levy E. 1998:90) ושאר התפקידים ממוקמים בהיירארכיה ביחס אליו. הסטטוס של שאר החיילים והחיילות נקבע על פי מידת קרבתם לחייל הקרבי. התפקיד הקרבי מוזהה חברתית כתפקיד גברי בלבדי, שכן התפיסה החברתית היא שביצוע תפקיד הלוחם תלוי בגוף גברי ובתכונות גבריות. שלושה מרכיבים של הניסיון הקרבי מקושרים לתפיסה הרווחת של גבריות: חוסן גופני וכושר עמידה; שליטה בפחד וריסון רגשי; והנכונות לסכן חיים (בן-ארי ולוי-שרייבר, 2001). רק מיעוט קטן של החיילים משרת בתפקידי לחימה, אך הניסיון בשדה הקרב נתפס כמבחן חניכה עיקרי לגבריות בכלל, וכישראל ברט.
- 7 הצעות לשינוי בדרכי האימון הפיסי, כך שיפעלו לצמצום ההבדלים ההייררכיים בין שני המגדרים, מפורטים בדוח המחקר המלא.
- 8 הדוח המלא מפרט דרכים לצמצום ההבחנות המגדריות בשיח של הסגל (הכנת סגל, גיבוש קונספציה לשילוב מגדרי, הרכב מגדרי מייצג בסגל).
- 9 שם הפקודה - "שירות משותף לחיילים וחיילות - איסור פגיעה בכבוד וברגשות ואפליה מגדרית שאינה נובעת ממהות התפקיד, הסדרי מגורים ולינה במחנה והכשרות משותפות", פורסמה על ידי מזכירות הפיקוד העליון, 8.12.2004.
- 10 בשוני מהותני הכוונה לשוני קבוע, ביולוגי ומולד בין המינים, להבדיל משוני תרבותי הניתן לרכישה באמצעות תהליכי חינוך חברתיים-תרבותיים.
- 11 טוקן מגדרי- מושג הבא לתאר יחסי מיעוט-רוב בין נשים לגברים, כאשר המיעוט הנשי כולל נשים ספורות.
- Morgan, D. 1994. 'Theatre of war: Combat, the military & Masculinities', H. Brod & M. Kaufman (Eds.), Theorizing Masculinities. London: Sage: 165-183.
- Robbins, Joyce, & Uri Ben Eliezer (2000) 'New Roles or "New Times"? Gender Inequality & Militarism in Israel's Nation-in-Arms'. Social Politics Fall: 309-343.
- Schemo Diana, 2003: "Rater of Rape at Air Force Academy 12%", New York Times, 29.8.2003.
- Snyder, Claire R. 1999: Citizen-soldier and Manly warriors: Military service and Gender in the civic republic tradition. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Stiehm, Judith H. 1989. Arms and the Enlisted Woman. Philadelphia: Temple University Press.
- Yoder J. 1989. "Women at West Point: Lessons for token women in male dominated occupations". In J. Freeman (Ed.) Women: A Feminist Perspective. Palo Alto, CA : Mayfield.
- Yoder Janice, Jerome Adams and Howard Prince, 1983: "the Price of a Token", Journal of Political and Military Sociology, 11 (Fall): 325-337.
- Yuval-Davis, Nira. 1985. "Front and Rear: The Sexual Division of Labor in the Israeli Army." Feminist Studies 11(3): 649-675.
- בן ארי, א. ולוי-שרייבר, ע. 2001, "בינוי גוף, בינוי אופי ובינוי אומה: המגדר והשירות הצבאי בישראל, תרבות דמוקרטית 4-5: 99-127.
- זרעאלי, ד'. 1999. 'מגדור בשירות הצבאי בצה"ל', תיאוריה וביקורת, 14: 85-109.
- מכאני, א. ועמרם כץ, ש. 2002, "בה"ד 1 ועוד אחת" יוהל"ן, צה"ל.
- ששון לוי, א. 2000 "כינון זהויות מגדריות בצבא הישראלי" עבודת גמר לקראת קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים.

הערות שוליים

3 על-פי הסוציולוג קונל (Connell 1987, 91-115) העיקרון המגדרי ממסד אי שוויון בין נשים וגברים באמצעות שילוב הבחנות